

Karesi gazetesinde (1886-1888) yayımlanan Türk diline dair metinlerin tespiti ve incelemesi*

Identification and analysis of texts regarding the Turkish language published in the Karesi newspaper (1886-1888)

Gönderim Tarihi / Received: 01.07.2024

Ekrem SAKAR¹

Kabul Tarihi / Accepted: 22.11.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1508357](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1508357)

ÖZ: Bu çalışmada, Karesi gazetesinde Türk diline dair yayımlanmış ve edebiyat alanında neşredilmiş metinlere toplu bir bakış amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Balıkesir'in dil özelinde 19. yüzyıldaki kültür ortamı incelemeye alınmıştır. Balıkesir, Karesi adıyla 1881 yılında yapılan idarî bir düzenlemeyle müstakil bir vilayet haline gelmiştir. Bu devirde kültür alanında atılan en önemli adımlardan biri, vilayet matbaasının kurulmasıdır. Balıkesir'in vilayet olması ve matbaanın kurulmasıyla birlikte vilayetin resmî yayın organı olarak Karesi gazetesi yayın hayatına atılmıştır. Karesi gazetesinin ilk dönemi, 17 Mart 1886 tarihinde başladıktan sonra 11 Nisan 1888 tarihinde çıkan 105 no'lu sayıyla sona ermiştir. Gazetenin en büyük işlevi, Balıkesir'de ikamet eden şairlerin, yazarların ve aydınların muhtelif konulardaki fikirlerini yazıya geçirmelerine ve vilayetteki okuryazar kesimle paylaşmalarına olanak sağlamasıdır. Bu yönüyle gazete, Balıkesir'in kültürel geçmişine dair somut veriler sunmaktadır. Ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısına tekabül eden bu tarih diliminde, Türk dilinde gözlemlenen hızlı değişimin ve dönüşümün Balıkesirli şair ve yazarların kalemlerinde nasıl gerçekleştiğini ve dile bakış açılarını nasıl etkilediğini müşahade etme imkanı sağlamıştır. Gazetede neşredilen metinler, yazıları perakende kalmış şairleri ve yazarları tespit etmenin yanı sıra, müstakil bir eseri olmadığı halde kalem oynatmış kimselerin saptanması açısından önemli bir role sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Karesi, Balıkesir, Gazete, Tanzimat, Edebiyat

ABSTRACT: The article provides valuable insights into the cultural environment of Balıkesir in the 19th century, particularly regarding language and literature. The examination of texts published in the Karesi newspaper sheds light on the cultural developments of that time. The establishment of the provincial printing house and the publication of the Karesi newspaper as the official publication of the province marked significant milestones in the cultural progress of Balıkesir. The newspaper served as a platform for intellectuals, writers, and poets to express their ideas and contributed to the cultural discourse of the province. Additionally, it offered an opportunity to observe the evolution of the Turkish language through the writings of local poets and writers, reflecting the rapid changes in the language during the 19th century. Overall, the texts published in the newspaper play a crucial role in identifying the literary figures of Balıkesir and preserving their contributions to the cultural heritage of the region.

Keywords: Karesi, Balıkesir, Newspaper, Tanzimat, Literature

* Bu makale, Balıkesir Üniversitesi ve Balıkesir Büyükşehir Belediyesi işbirliğiyle 2-4 Aralık 2022 tarihlerinde düzenlenen Geçmişten Günümüze Balıkesir'in Kültürel Mirası Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş şeklidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, ekrem.sakar@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9219-1438>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

In 1881, the Karesi and Biga sanjaks were merged to form the independent province of "Karesi." Following the establishment of Balıkesir as a province and the opening of the provincial printing house, the Karesi newspaper became the official publication of the province. The first issue of the Karesi newspaper was released on March 17, 1886, and the 105th issue was published on April 11, 1888. These issues also showcased writings concerning the Turkish language.

Methodology

The early editions of the Karesi newspaper were searched and reviewed for articles related to the Turkish language. The authors who wrote in Turkish were identified, and their articles or writings within the context of the Turkish language were categorized. The content of these writings was analyzed regarding the language norms of the time in which they were written. Articles sharing commonalities were grouped and discussed under relevant titles.

Findings and discussion

It is evident that the 19th-century Turkish literature witnessed the emergence of new writing genres, alongside the traditional concept of "literature equals poetry" in classical literature. Despite these changes, poetry remained a significant literary form. Poetic works held a prominent place in the pages of the Karesi newspaper, signifying that shifts in the Turkish language were initially observed in poetry. Poets who failed to adapt to the evolving poetry scene, which not only transformed in content but also in language, were criticized for lagging behind. An instance of this can be found in a debated topic in the Karesi newspaper.

In the literature section of the newspaper, along with poetry critiques, there are articles that directly discuss the Turkish language. These pieces are authored by someone known as 505, who is the most prolific contributor to the newspaper. 505 examined the shortcomings of the Turkish language during that period, the unresolved issues, the matters that require attention, and the unmet needs, providing illustrative examples. From his writings, it is evident that he closely followed the language-related matters of the Tanzimat era and comprehensively studied the perspectives of the intellectuals of that time. Going beyond mere summations of shared opinions, 505 systematically presented his own insights on the Turkish language.

The prevalence of ornamental language in classical Ottoman literature prose is more noticeable than in other prose types. The simple style favored in the newspaper articles transformed into the complex language typical of classical Ottoman prose when documenting significant events related to the state and official ceremonies in Balıkesir. In these texts, clarity and comprehensibility were not prioritized; instead, a grandiose style was preferred in accordance with tradition.

Analysis and critique of literary works play a significant role in the Karesi literary scene. Poets and writers carefully assess each other's compositions and styles, offering constructive feedback. This practice not only sheds light on individual works but also encourages and supports other authors. The exchange of perspectives within this community creates an environment where poets feel more confident in submitting their works to newspapers, buoyed by the attention and support of their peers. However, Hüseyin Vecdi's critiques suggest that this style of writing may not be widely embraced.

This newspaper featured numerous translations, among which the standout was the 28-episode series "Tezhîb-i Ahlâk," translating insightful Arabic proverbs into Turkish. While the series was appreciated for its usefulness, it received criticism for its complex language. The newspaper covered a wide range of topics, including agricultural methods, epidemic diseases, geography, astronomy, and particularly popular articles on the Turkish language. Some pieces offered modern perspectives and criticisms, sparking intense discussions and heated debates.

Results and recommendations

The 105-issue publication period of the Karesi newspaper, known as its inaugural phase, featured a diverse array of articles focusing on literature and language. Upon comprehensive evaluation, it becomes apparent that the periodical showcased literary works and texts reflective of the contemporary literary understanding. The published articles in this newspaper indicate that the poets and writers of Balıkesir were closely aligned with the evolving literary landscape, with discernible traces of the intellectual milieu of the time evident in Balıkesir. The Karesi newspaper facilitated the introduction of various literary genres, such as stories, essays, and articles, to the literati in Balıkesir, contributing to the dissemination of innovative poetry and fostering familiarity with the emerging literature. In doing so, the newspaper documented the transformative and rejuvenating phase of Turkish literature through the works of writers residing in Balıkesir.

The innovation movements that emerged after the Tanzimat era were characterized by a strong emphasis on language. Intellectuals of the time period articulated their views on the Turkish language, offering critiques primarily through newspapers based in Istanbul, often engaging in heated debates. Smaller instances of such exchanges can be observed in Karesi, Balıkesir's first official provincial newspaper. The language-related concerns that dominated public discourse were largely centered around similar issues, with the controversial topics of the era extensively explored through literary works published in the Karesi newspaper. The content and stylistic nuances of these linguistic discourses suggest that the authors were learned and erudite individuals with expertise in the domain of language. This underscores the existence of an environment in the Balıkesir province towards the end of the 19th century, which, though not widely acknowledged, harbored numerous writers who, aside from a select few, failed to secure a place in historical narratives due to the absence of platforms to amplify their voices.

Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'da başlayan yenileşme hareketlerinin bir ayağı, dil alanıdır. Bu dönemde bir yandan gazetelerde neyin doğru/yanlış olduğu ve nelere ihtiyaç duyulduğu tartışılırken diğer yandan geleneksel şiir ve nesir diline bizzat şairler ve yazarlar tarafından müdahaleler yapılmıştır. Dil üzerine yapılan mülahazalar kimilerinin neyin nasıl olması gerektiği dikkate alınarak teklif şeklinde, kimilerinin de bunlara yaptıkları tashihlerini ve itirazlarını tenkit biçiminde gerçekleştirmiştir. Bu teklif ve tenkitler Tanzimat sonrası edebiyatının en önemli olaylarından birinin dil olmasına sebebiyet vermiştir. Mevcut dilin nesirde ihtiyacı karşılayıp karşılamadığı genellikle şu beş ana mesele üzerinden tartışılmıştır:

1. Dilin adının Osmanlıca mı (lisân-ı Osmânî) yoksa Türkçe mi (lisân-ı Türkî) olduğu,
2. Üç dilin karışımı olarak vasıflandırılan (elsine-i selâse) bu dilin nasıl sadeleştirileceği ve dilin kurallarını belirlemek için dilbilgisi ve sözlük ihtiyacı,
3. İmlanın nasıl olması gerektiği ve aynı kelimelerin farklı şekillerde yazımı sorunu,
4. Kullanılan Arap harflerinin ıslahı ve bunların Türkçe fonetiği karşılayıp karşılamadığı meselesi,
5. Çevirilerin yol açtığı bozukluklar (Enginün, 2021: 747).

Bu dönemde Türk - yazı - dilinin nasıl olması/olmaması gerektiği üzerine yapılan tartışmaların haricinde, yazı dili olan Türkçe, yazarların ve şairlerin elinde bizzat sadeleşmeye başlamıştır. Şikayet edilen hususlara çözüm bulunması, hedeflenen ilkelere ulaşılması ve üretilmesi istenen çalışmaların yayımlanması belki umulduğu ölçüde ve hızda gerçekleşmemiştir; ancak şairler ve yazarlar, "inşa" namıyla bilinen klasik nesir üslubunu tedricî olarak terk etmeye başlamışlar, klasikleşmiş şiir lügatinden de bir nebze olsun uzaklaşabilmişlerdir. Bu tutumun özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında meydana geldiğini söylemek mümkündür.

Dildeki değişim öyle bariz bir biçimde gerçekleşmiştir ki 19. asrın sonlarında yaşayan şairler ve yazarlar ile aynı yüzyılın başındaki kalem sahiplerinin kullandıkları dil ve üslup arasında ciddi farklılıklar görülmektedir. İngiliz oryantalist Stanley Lane-Poole 1888'de kaleme aldığı bir çalışmada, yarım asırda gözlemlenen değişimi şu şekilde ifade etmiştir: *Günümüzün büyük bir yazarı tarafından kaleme alınmış bir şiirin ya da denemenin, içinde bulunduğumuz yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan bir yazar tarafından zar zor anlaşılabilirliğini ve kesinlikle takdir edilmeyeceğini söylersek herhalde abartmış olmayız* (Lane-Poole, 1888: 322).² Bu tespitin, değişimin henüz gerçekleşmekte olduğu bir zaman diliminde yapılması, zihniyet farklılığının ne denli aşikar olduğunu destekler niteliktedir.

Türk dilinin tarihî gelişimi içinde 15. yy. ile 19. yy. arasında klasikleşen ve belirli kaidelerle biçimlenen nesir dilinin işlevi, 19. asırdan sonra münşeât üslubundan farklı bir yöne evrilmeye başlamıştır. Nesir dilinin sadeleşme belirtileri göstermesinde ve bir nebze olsun konuşma diline yaklaşmasında en büyük rollerden birini gazetelerin üstlendiği söylenebilir. "Cümleyi eski nesrin kelime ve sanat oyunlarından temizleyerek onu yalnız fikrin ifadesine veren" (Akyüz, 1979: 71) gazetelerde halkın kolaylıkla anlayacağı bir dil kullanma gereksinimi, toplumun her kesimine hitap etmenin amaçlanmasından zuhur etmiş ve bunun neticesinde gazeteler, nesir dilinin sadeleşmesine ön ayak olmuştur.

Gazetelerin Türkçe açısından kaydadeğer bir rolü ise münazaralara imkan sağlaması, Türk diline dair yapılan tartışma yazılarını yayımlama görevi üstlenmesidir. Düşüncelerini paylaşmak veya başkalarının paylaştıkları fikirlere katılmak/itiraz etmek isteyen yazarlar, gazeteler sayesinde seslerini duyurabilme olanağı kazanmışlardır. Söylemek istedikleri için müstakil kitaplar kaleme almak zorunda kalmayan entelektüel kesmin, Türk dili üzerine serdedilmiş düşünceleri araştırılırken en başta Tasvîr-i Efkâr, Ceride-i Havâdis, Tercümân-ı Ahvâl gibi İstanbul merkezli gazetelere başvurulmaktadır. Ancak

² "It is not too much to say that a poem or an essay by a great author of today would have been barely comprehensible, certainly not appreciated, by a writer of the first quarter of the present century." şeklinde olan bu cümle, "İnsanlar, günümüzün büyük bir şairi tarafından yazılmış bir şiir veya bir denemeyi anlayabilmek için çaba sarf edebilirler; fakat aynı durum asrın ilk çeyreğinde söz konusu olsaydı, kesinlikle çaba harcanmazdı." biçiminde yanlış tercüme edilmiştir. Çevirinin yer aldığı yazı için bk. (Lane-Poole, 1999: 46).

muhtelif vilayetlerde yaşamış olan aydın kesimin bu minvalde nasıl düşündüğünü veya bu gündeme nasıl tepki verdiğini öğrenmek için de vilayetlerde çıkan gazetelerin taranması ve incelenmesi bir zorunluluktur. Özellikle Türk dili çevresinde cereyan eden münazaraların yalnızca "Dersaadet"te yaşayan münevverler arasında değil, vilayetlerdeki aydınlar arasında da cereyan ettiğini açık bir şekilde gösteren en büyük yayın organları, vilayet gazeteleridir.

Literatür taraması

Karesi sancağı, Hüdavendigâr vilayetine bağlı iken 1881 yılında yapılan idarî bir düzenlemeyle Karesi ve Biga sancakları birleştirilerek "Karesi" adıyla müstakil bir vilayet teşkil edilmiştir. Vilayetlerin teşkilinden sonra kültür alanında atılan en önemli adımlardan biri, vilayet matbaasının kurulmasıdır. Balıkesir'in vilayet olması ve matbaanın kurulmasıyla birlikte vilayetin resmî yayın organı olarak Karesi gazetesi yayın hayatına atılmıştır. Karesi gazetesinin ilk dönemi 17 Mart 1886 tarihinde başlamış, 11 Nisan 1888 tarihinde çıkan 105 no'lu sayıyla sona ermiştir (Polat, 2022). Bu tarihler, "Tanzimat dönemi Türk edebiyatı", "Batılılaşma devri Türk edebiyatı" veya "Yenileşme dönemi Türk edebiyatı" olarak tanımlanan 19. yüzyılın ikinci yarısına tekabül ettiği için mezkur dönemde gözlemlenen Türk edebiyatının değişimi ve dönüşümünün, Balıkesirli şair ve yazarların kalemlerinde de müşahade edilmesini olanaklı kılan Balıkesir'in ilk resmî gazetesi olan Karesi'dir.

Gazetenin ilk dönemi olarak adlandırılan 1886-1888 arasında yayımlanan 105 sayısının çeviri yazısı üç cilt halinde yayımlanmıştır (bk. Bayyigit ve Polat, 2022). Siyaset, ekonomi, kültür, sanat, sosyal ve dinî hayat vb. birçok konuda yazıların yayımlandığı gazetenin, dönemin Balıkesir'ini birçok yönleriyle tanımamız açısından oldukça değerli veriler sunduğu, bu neşrin giriş yazısında beyan edilmiştir. (bk. Polat, 2022: 11-20). Gazetede yer alan edebî ürünleri Tanzimat edebiyatı bağlamında ele alan (bk. Sakar, 2023) ve Farsça şiirleri değerlendiren (bk. Kaplan, 2022) iki adet kitap bölümü bulunmaktadır. Ayrıca aynı periyotta yayımlanan yazılardaki edebî muhteva üzerine genel bir değerlendirmeyi içeren bir tez hazırlanmış, dil üzerine yazılan yazılardan birkaçına yüzeysel olarak temas edilmiştir (bk. İskender, 2005: 66-67). Gazetenin 1914-1926 yılları arasında cereyan eden ikinci dönemine ait çalışmalar arasında Karesi gazetesi penceresinden Balıkesir'deki dinî hayatın incelendiği bir makale (bk. Yazıcı, 1997) ile edebî muhtevayı ele alan bir tez (bk. Bakır, 2005) gösterilebilir.

Yöntem

Karesi gazetesinin ilk döneminde Türk diline ait metinlerin tespit edilebilmesi adına 105 sayının tümü incelenmiş ve doğrudan dille ilgili makaleler ve eleştiri yazıları bu çerçevede değerlendirilmiştir. Gazetenin diline dair fikir yürütmeye imkan sağlayan örnekler için gazetenin muhtelif sayılarında yayımlanan farklı türde metinler incelenmiştir.

Dile dair neşredilmiş yazıları Türk dili çerçevesinde yapılan tahliller/tenkitler ile bizzat Türk dili üzerine paylaşılan fikirler olmak üzere kabaca iki çatı altında ele almak mümkündür. Türk dili etrafında, dil kriter alınarak yapılan yorumlar, yazarların ve şairlerin birbirlerinin yayınlarını eleştirmelerini ve bu tenkitlere verdikleri cevapları kapsamaktadır. Bundan dolayı, yazılar incelenirken metinlerin dilinin hangi yönden eleştirildikleri ve hangi kullanımlara dayanılarak savunuldukları merkeze alındı. Bu konuda üzerinde durulması gereken hususlara ve meselenin anlaşılması adına gerekli görülen açıklamalara dipnot kısmında yer verildi.

Türk dilinin kendi problemleri hakkında yazılanlar şeklinde tasnif edilen yazıların tümünün 505 rumuzlu tek bir kalemden çıktığı saptanmıştır. Fakat tefrika halinde yazılan bu yazılar oldukça uzun olmakla beraber Türk dilinin Tanzimat dönemindeki hemen hemen bütün sorunlarına işaret ettiği için tartışılan ana meselelere dair alıntılar yapılması gerekli görülmüştür. İktibaslar, makalenin hacminin lüzumsuz büyümemesi amacıyla kısa tutulmuştur.

Bulgular ve tartışma

Gazetenin dili

Hitap kitlesi Balıkesir ahalisi olan Karesi gazetesinde haberlere, makalelere, tercümelere vs. pek çok metne yer verilirken konuşma dili sadeliğine ulaşılmamış olsa da yazı dilinde yeni yeni oturmaya başlamış olan yalınlığın izleri görülmektedir: *Buralarca yirmi otuz sene evvel böcekler hastalıktan sâlim*

iken Avrupa böceklerinde mühlik bir illet zuhûr ederek mahvolma derecesine gelmesiyle Avrupalılar âlâ tohum almak için Türkiye'ye mürâcaat ederler idi. Gittikçe bizim böcekler dahi bozularak artık mürâcaat edilecek mahal kalmadığından buna bir çâre taharrîsine kıyâm ettiler ve nihâyet âlem-i medeniyete ettiği hüdâmâtı iktizâsınca dünyânın her cihetine şöhret-şîâr olan Fransız meşâhir-i hükemâsından Mösyö Pastör'ün ittihâz eylediği tedâbir ü usûle riâyette hastalığın önünü alabildiler (Ervant Agaton Efendi, 1886: 2-3)³.

Satış duyuruları, mahkeme celpleri ve hükümsüzdür ilanlarında da bazı teknik tabirler ve ıstılahlar geçmesine karşın dilin maksadı iletmeye yönelik, olabildiğince sade kullanıldığını söylemek mümkündür. Buna örnek olarak 13 Ekim 1886 tarihli gazetenin son sayfasında Vilâyet Evkâf Muhâsebeciliği tarafından yayımlanmış müzayedede ilanı verilebilir: *Balıkesir kasabasında bulunan umûm evkâf-ı mülhaka akârâtının üç yüz iki senesi rûz-ı Kasım'ından itibaren bir senelik olarak icârı ale'l-usûl müzâyedede bulunmakla tâlib olanların Eylül'ün yirmi beşinci Perşembe gününden Teşrîn-i Evvel'in on altıncı gününe değin olan yirmi bir gün müddet içinde dâire-i evkâfa mürâcaat eylemeleri ilân olunur. (Karesi, 1886: 4)*

Gazetede sadelikten uzaklaşmış, ağırlaşan üslubun hakim olduğu yazılar da vardır. Bunların başını, devlet erkanını ilgilendiren konularda kaleme alınmış metinler ve özel günlerde yapılan kutlamaları aktaran betimlemeler gibi diplomatik yönü olan yazılar çekmektedir. Seci örneklerinin bulunduğu bu tip yazılarda inşa sanatının izlerini görmek olanaklıdır. Örneğin gazetenin 1 Eylül 1886 tarihli sayısının başında II. Abdülhamîd'in tahta çıkışının yıl dönümü nedeniyle yapılan kutlamalar şöyle tasvir edilmiştir: *Akşam üzeri vilâyette müstahdem memûrîn-i askerîyye ve mülkiyye ile eşrâf-ı memleket ve ulemâ ve rüesâ-yı rûhânîyye elbise-i resmîyyelerini lâbis oldukları hâlde takım takım dâire-i celîle-i hükûmete gelerek nâm-ı nâmi-i hazret-i pâdişâhîye olarak nezd-i âlî-i vilâyet-penâhîde arz-ı vecîbe-i tebrik ve tehniyet olunmuş ve o esnâda her Osmânlı'nın her dakîkade zîver-i zebân-ı ubûdiyyeti olan deavât-ı mahsûsa-i cenâb-ı cihân-bânî isâl-i bârgâh-ı Hüda kılınmıştır. (Karesi, 1886: 1)* Oldukça uzun cümlelerle kurulan bu yazılarda, üç kelimeyi aşan zincirleme tamlamalardan ve diplomatik metinlerde kullanılan ıstılahlardan mebzul miktarda istifade edildiği görülmektedir. Bundan dolayı devletle veya sultanla alakalı yazıların gazetede yayımlanan diğer yazılara kıyasen ağır üslupla yazıldıkları söylenebilir.

Gazetede ki şiirler dil ve üslup açısından, Tanzimat dönemi edebiyat anlayışıyla kaleme alınanlar ve divan şiiri geleneği dili ve üslubunu devam ettirenler olmak üzere iki kümede ele alınabilir. Gazetede ki şiirlerin ekserisi, zikredilen ilk kümeyle dahil edilebilir niteliktedir. Tanzimat döneminin "edebiyât-ı sahîha"sının kendi geleneğini kurup geliştirmesi bu dönem şairlerince mühim olduğu için klasik mazmunlardan ve dil oyunlarından uzaklaşmış ve bu da daha sade bir dil kullanmaya sebebiyet vermiştir. Tasavvufi halk edebiyatı sahasında sade olarak yazılmış manzumelere benzeyen şu dörtlüğün dili ve üslubu, misal olarak verilebilir: *İyi yiyip iyi içmek iyi giymek kuşanmak mı / Vücûdun gübre küfesi hemân dolmak boşanmak mı / Cihâna gelmeden maksûd huzûz ile yaşanmak mı / Gönül sen hazret-i Allâh'tan korkmaz utanmaz mısın (H. E. Nuri, 1888: 2).* Buna karşın gazetede hala divan şiiri geleneğine dayalı kaleme alınmış aşıkane gazeller de yer almış ve yapılan nazirelerle oldukça da beğenildiği anlaşılmıştır (Sakar, 2023: 60-61). Söz gelimi, *"Nigâh-endâz olanlar kamet-i zîbâna ar'ar der / Leb-i la'lin bilenler gıpta-bahş-i âb-ı kevser der, Seni bir vech ile halk eylemiş Hallâk-ı âlem ki / Gören hüsnün te'âlâ şânuhu Allâhu Ekber der"* (A. Haydar, 1887: 3) şeklinde başlayan manzume, gazetede beğenilen ve nazireler yazılan gazellerden biridir. Dili, üslubu ve mazmunlarıyla klasik çizgiden ayrılmamış olduğu görülmektedir.

505 rumuzlu kişinin makaleleri

Muhtelif konularda yazılar kaleme almış 505, görüldüğü kadarıyla gazetenin en velut yazarıdır. Onun Türk dilinin meselelerini tartıştığı yazı serisi, gazetenin 38. sayısında başlar. Tefrika halinde yayımlanan yazısına başlarken Âkif Paşa'nın, Şinâsî'nin ve Nâmık Kemâl'in edebiyat dilinin sorunlarını ele aldığından ve buna çözümler ürettiklerinden söz eder. Özellikle Türk dilinin sözlüğünün yazılması ve kendine özgü dilbilgisi kurallarının belirlenmesinin ehemmiyet arz ettiğini dile getirir. Bunlara Cevdet

³ Üç ayrı tarihle yayımlanan gazeteye atıf yapılırken miladî yıl esas alınmıştır.

ve Fuâd paşaların öncülük ettiğinden bahsettikten sonra yine de eksiklikler olduğundan dem vurur. Tasvîr-i Efkâr ve Cerîde-i Havâdis gazetelerinde Şinâsî ile Saîd Efendi arasında "mebhusetun-anhâ" olarak bilinen dil tartışmasında, böyle bir tabirin kullanımının bile (saf bir Arapça terkip olması hasebiyle) başlı başına "sekâmet"ine işaret eder. Böyle bir girizgahtan sonra yazar, Türk dilinde Arapça ve Farsça gramer dikkate alınmak suretiyle ortaya çıkan sorunlara işaret eder: *Hattâ şimdilerde de "zâde-gân" mı yoksa "zâde-gân" mı yazılır (...) Bazı kimse "ervâhlarıçün" der. "Ervâh" kelimesi Arapça "rûh'un cem'idir. Türkçede de "lar/ler" edât-ı cem'dir. Bu suretle olan iki cem'in bir yerde cem'i kavâid-i Osmâniyye'ye tabîkan gayr-ı câizdir. "Rûhlarıçün" denilmek iktizâ eder denir. (...) "Çiftlikât-ı hümayûn", "Tophâne-i âmire", "hasbe'l-fermûd" bunlar ve bunların daha birçok emsâli şeyler yazılır. Bunlara da hilâf-ı kâidedir denilerek galat-ı meşhûr nâmi verilir.* (505, 1886: 3)

Mezkur makalede halledilmesi gereken bir diğer mesele ise imla sorunudur. Yazar, Türkçedeki yazım birliği sorunu hakkında örnekler verir: *Ve bardağın imlâsı da [برداق] [بارداق] [باردق] [بردق] gûnâ gûnâ sûretlerle yazılır. Ufak birine istimâl olunan "küçük"ün [كوجوك] [كوچك] [كوجوك] sûretlerle yazıldığı gibi. Eğer [كوچك] yazılır ise bundan rakkâs manâsı anlaşılır denir.⁴ Kimi "yohsa", "ahşam" [يوخسه], [اختشام], kimi "yoksa" "akşam" [يوقسه], [اقتشام], kimi "sıra" [صيره], kimi "sıra" [صره] yazar. Kiminin "hülyâ"sı [خوليا] böyle olur. Kiminin "hülyâ"sı da [خليا] bu olur. Zât-ı kelimedede imlâca birbirine mutâbık telaffuz ve manâda gayr-ı mutâbık manâları yalnız siyâk-ı ifâdeden anlaşılabilir olan ve sûret-i telaffuzları imlâca alâmetten âri kalan [كورك] kelimesi de dört manâyı müfid bulunur.⁵ (505, 1886: 3)*

Arapça ve Farsça ifadelerin kurallara aykırı kullanımlarına misal getirmesindeki amacının, bunların düzeltilmesine yönelik olmadığını, sadece dilimizde nasıl istersek öyle kullandığımızı göstermek olduğunu belirtip aynı şekilde sözcüklerin yazımında da kurallar bulunmadığını mevzubahis eden 505, bir şeyin hatalı olup olmadığını karar verirken bunda "üdebâ-yı kirâm"ın kullanımının baz alınması gerektiği kanaatinde.

Dilin meselelerini Arapça ve Farsça kelimelerin kaideye uygun kullanımı ve sözcüklerin yazımındaki çeşitlilik ile serimleyen 505, gazetenin 40. sayısında (505, 1886) bu iki sorunu da açılımlar ve misalleri çoğaltır. İlk Türkçede yer alan Arapça ve Farsça kelimeleri kullanırken bu dillerin gramerlerine müracaat etmenin her seferinde mümkün olmadığını, çünkü "Osmânlıca"da buna uyulmadığını, uyulmak zorunda da kalınmadığını örnekendirir. Başka dillerden kelime alınması ve dilde geniş bir kullanım alanı bulması menfi değil müspet bir vakiadır 505'e göre. Zira dildeki kavramların sayısı arttıkça ifade zenginliği husule gelmektedir. Ancak neyin tam olarak ne anlama geldiği, birbiri yerine kullanılan sözcüklerin eşanlamlı mı yoksa yakın anlamlı mı olduğu suallerine yanıt bulabilmek için mutlaka bir sözlüğe ihtiyaç söz konusudur. Bir diğer ihtiyaç ise dilin kurallarının belirlendiği bir "Osmânlıca kavâid" kitabıdır. Bu dili konuşan ve yazan birisinin, Arapça ve Farsçadan alınan sözcükleri kullanırken o dillerin gramerlerine bakmaya gerek duyması, vakit kaybından başka bir şey değildir. 505'e göre neyin doğru veya yanlış olacağını belirlemedeki kıstas, geçmişten beri bu dili kullananların neyi tecviz edip etmedikleri olmalıdır. Yani yalnızca yazın deneyimi dikkate alınarak doğrular ve yanlışlar tayin edilip kurallar konulabilir.

Gazetenin 41. sayısında (505, 1886) bu iddialarını destekleyici nitelikte açıklamalarda bulunur. Buna istişhad kabilinden "mîr-i müşarunileyh hazretleri mülâhazâtı fıkralarının birinde ol vakit demişler ki" diye başlayarak Nâmık Kemâl'den uzunca bir iktibas yapmıştır. Bundan üç hafta sonra, yani gazetenin 44. sayısında (505, 1887) yaptığı alıntı hakkında düşündükleriyle giriş yapmasının akabinde konuyu imla sorununa getirir. Aynı kelimelerin farklı şekillerde yazılması bir sözlük hazırlanması icap ettiğini göstermektedir. Muharrir, bu sözlüğün aynı zamanda bir imla kılavuzu vazifesi göreceğini düşünmektedir.

Özetlemek gerekirse 505'in N. Kemâl başta olmak üzere Türk dilinin sorunlarına işaret eden aydınların neşriyatını yakından takip ettiği ve bu meselelere kafa yorduğu anlaşılmaktadır. Özellikle işaret ettiği

⁴ Rakkâs manasıyla [كوجك] olarak yazılan "köçek" kelimesi kastedilmiştir.

⁵ "Dört manâyı müfid bulmak" ile [كورك] imlasının karşılık geldiği eş yazımlı (İ. homograph) dört farklı sözcük "kürk", "körüük", "kürek" ve "gevrek" kastedilmiştir.

konulardan ilki, Türkçedeki Arapça ve Farsça sözcükleri kullanırken yapılan hataları düzeltmek adına o dillerin gramerlerine bakmaya ihtiyaç bırakmayan bir dilbilgisi kitabı; ikincisi ise kelimelerin tam olarak ne anlama geldiklerini izah eden ve imlayı standart hale getirmeye yarayan bir sözlük hazırlamasıdır.

Hüseyin Vecdî'nin eleştirel yazıları

Gazetenin 32. sayısında tefrika halinde yayımlanmaya başlayan yazılarında Hüseyin Vecdî, gazetede "tehzîb-i ahlâk" adı altında, "bir zât" tarafından gönderilen Arapça özlü sözlerin Türkçe tercümelerini dili yönünden eleştirir. Bunun iyi bir hizmet olduğunu belirtmekle birlikte tercümenin dilinin ağırlığından yakınır: *Diyânetimizi, milletimizi, ahlâkımızı takdîr ve tahkîm ve tasfiyye için feyz-i maâriften istifâzaya mecbûruz. O nûr-ı ilâhînin bir mühim menbaı da âsâr-ı Arab'tır. Ondan istifâdeye çalışmalı değil miyiz? Demek isterim ki tehzîb-i ahlâk aslen pek müfîddir. Gazetenin intizâm-ı tertîb ve tahrîrine inzîmâm eden gayret-i tercüme ise lâyıık-ı takdîr ve tahmîddir. Mamâfîh Arab tarz-ı ifâdesinin şîve-i lisânımıza tatbikiyle sâdeleştirilmesi husûsunda ne kadar dikkat buyrulsa o kadar daha iyi edilmiş olur.* (Hüseyin Vecdî, 1886: 2)

Aynı yazar, Karesi'nin 33. sayısında ise gazetenin 28. sayısında neşredilmiş, Hasbî Efendi'ye ait olan bir şiiri neden beğendiğini açıklamasının ardından tahlil edeceğini belirtir. Şiiri hem edebiyat nokta-i nazarından hem de dil yönüyle tenkit edecek olan yazar, mezkur manzumeyi öncelikle muhteva yönünden ele almak suretiyle (Hüseyin Vecdî, 1886) dil ile ilgili olan eleştirilerini gazetenin 35. sayısına tevdi eder. Dile dair yaptığı tenkitler, manzume sahibinin kullandığı kelimelerin semantik tarafıyla alakalıdır. Şiirdeki "şeb-tâ-be-seher nâlelerin hâre değil mi" mısraı üzerine "hâr" sözcüğünü yeğlemiş olan şairin meramını anlatamadığını iddia eder: *"Hâr" (خار) ile ne murâd edilmiş? Diken değil mi? Yoksa taş mı? "Hâr"ın taş manâsına da olduğunu bilmez idiysem de lûgat-ı Osmâniyye kitâbları öyle bir manâyı da tecvîz ediyorlar. Bununla berâber nedret-i istimâli bir tarafta dursun, şeb-tâ-be-seher nâlelerin taşa karşı edilmesi ağrebü'l-garâibdir. Taş başka, taş yürekli yine başka. Demek oluyor ki "hâr"ın istimâli ve mine'z-zarûret olacak.* (Hüseyin Vecdî, 1886: 3)

Hüseyin Vecdî, benzer bir eleştiriyi de tenkitlerine devam ettiği gazetenin 36. sayısında dile getirir. Eleştirisine konu edindiği manzumedeki "hayfâ olacak hep adem-âbâd-ı sükûnet" mısraında yer alan "hep" ve "her şey" kavramlarının anlamsal yönden aynı şeyi ifade etmediğinin altını çizer: *Zann-ı âcizânemce "hep" her şey manâsını ifhâm edemez. Binâenaleyh bu mısra da sekte dârdır.* (Hüseyin Vecdî, 1886: 3). Hüseyin Vecdî'nin eleştirilerinin ağırlıklı olarak anlambilimsel alanda olduğu müşahede edilebilir.

Dil üzerinden gerçekleşen bir kalem kavgası

Gazetenin 100. sayısında "birisi" rumuzlu bir işi, "şükran ve tenkîd" başlığıyla yer alan bir yazısına şükran mahiyetinde gazetede edebiyat için ayrılan sayfalardan söz ederek başlar. Tenkit kısmına geldiğinde, gazetenin bir önceki sayısında Biga Sancağı Tahrîrât Müdîri Muâvini Receb Efendi'ye ait olan gazeli (Receb Efendi, 1888: 2) zevkle okumasına karşın üzerinde biraz düşününce eleştirilecek yanları olduğundan bahseder ve bunları da dili üzerinde gerçekleştirir. Münekkidin eleştirileri, zaten çoğul olan "ahkâm" kelimesinin "ahkâmlar" şeklinde çoğul yapılması⁶, "behre-i maksûme" eril/dişil uyumu gözetilmesi⁷, mahlasın sonuna bitiştirilen "yâ" nidasının arkaik olması⁸ ve "hiç" kelimesindeki 'i' sesinin kaybolmasıdır⁹. (Birisi, 1888)

⁶ Türkçede Arapça çoğul kelimelerin tekrar çoğul yapılması galat-ı meşhûr kabul gören bir uygulamadır. Buna 'veled'in çoğulu 'evlâd'dan "evlatlar" yapılması, 'şey'in çoğulu 'eşyâ'dan "eşyalar" yapılması, 'varak'ın çoğulu 'evrâk'dan "evraklar" yapılması gibi pek çok örnek bulunabilir.

⁷ Bu uyum, Osmanlı Türkçesinde tüm kelimeleri Arapça olan tamlamalarda aranırdı.

⁸ Divan şairleri genellikle son beyitte mahlaslarına ekledikleri yâ nidası ile 3. ağızdan kendilerine seslenirlerdi.

⁹ mefâilün/mefâilün/mefâilün/mefâilün kalıbıyla yazılmış olan bu gazelde "hiç" kelimesi uzun heceye denk gelmektedir. 'Hiç' deki 'i' sesi de - eski harflerle yazıldığında (ح) - daima çekilerek kullanıldığı için bu mısra muhtemelen kendisinden sonra "şübhesiz" sözcüğünün gelmesinden dolayı çekilemeden okunur.

Receb Efendi, gazetenin 102'nci sayısında bu "makâle-i tenkîdiyye"ye karşı bir cevap yer alır. Receb Bey, "gazel-i âcizâne"sinin "bazı cihetlerini" tenkit eden kişiye karşı "cidden teşekkürler" ettikten sonra İlk tenkidin "muâhezeye müstehak" olduğunu kabullenmekle beraber diğer üç eleştiriye itiraz etmiştir. Bunlar "behre"nin Arapça bir lügatte bulunması hasebiyle pekala eril-dişil uyumuna da sokulabileceği, arkaik "yâ" nidasını kullanmakta kararlılık göstermesinde yadırganacak bir şey olmadığı ve "hiç" sözcüğünün Türkçe telaffuzda kısa olduğundan uzatılması gerekmediğidir. Receb Efendi'nin "cevâbiyye"sinin devamında kullandığı "cenâb-ı münekkidin kürsi-i tenkîde çıkar çıkmaz âvâzı çıktığı kadar feryâd etmiş ve olanca kuvvetiyle çırpınmış olduğu" ve "münekkidiğin ucuzluğu kadar şairliğin dahı ucuzluğuna müsâade buyurulmalıdır" (Receb Efendi, 1888: 1) gibi beyanları bu tenkitten hoşnut olmadığını göstermektedir.

Gazetenin bir sonraki sayısında tartışmaya Kâtib-i Mahkeme-i Şeriyeye Lapseki Mehmed Alî müdahil olur. Yayımlanan tenkidin edebiyat dünyası için önemini vurguladıktan sonra tarafsız kalacağını söyleyerek hem tenkit hem de cevap üzerine fikirlerini paylaşır. Mehmed Alî, "birisi"nin tenkitlerinin hepsine katıldığı gibi eleştiriye katkıda bulunup Receb Efendi'nin aynı gazelde kullandığı "nahs ü meşemet" ifadesinde aynı anlama gelen iki kelimeyle "haşiv" yaptığını öne sürmüştür. Bu da eski edebiyatta bhusus mensur metinlerde atf-ı tefsirin kullanılmasının, yani "ve" bağlacı kullanılarak yakın ya da eş anlamlı sözcükler yan yana kullanılmasının Tanzimattan hoş görülmemesinden kaynaklanmaktadır. Yazar da müstehzi bir ifadeyle bunu "eski divân efendileri"nin yaptığını belirtmiştir. (Mehmed Alî, 1888)

Gazetenin 104. sayısında ilk tenkidi kaleme alan "birisi", bu kez adını "İsmet" olarak paylaşmıştır. Yaptığı eleştirilerden Receb Bey'in sadece birine karşılık verdiğini ama öteki "cevâblar hakîkate gayr-ı muvâfık olduğundan" ve "hakîkati mugâlata ile setr eylemek" söz konusu olduğundan bir tenkit daha yazmaya karar verdiğini bildirir. Öncelikle "behre"ye böyle bir manayı Ahterî haricinde hiçbir Arapça lügatin vermediğini, bu subjektif yorumun da kelimeyi Arapça yapmayacağını, bütün Farsça sözlüklerin ittifakı üzere sözcüğün Farsça olduğunu öne sürmüş, aruz veznine göre "hiç" in her şartta çekilerek okunması gerektiğinin ve "yâ" nidasının da "yeni tarz söyleme şekline" ters olduğunun üzerinde durarak yazısını bitirmiştir. (İsmet, 1888) Gazete bir sayı sonra birinci dönem hayatına son verdiğinden münakaşa bu şekilde sonlanmıştır.

Sonuç ve öneriler

Bu çalışmada Balıkesir'in ilk resmî gazetesi olan Karesi gazetesinde dil meselelerine ayrılmış sayfalara analiz edilmek suretiyle Tanzimat döneminin dil anlayışının Balıkesir'in aydınları arasında nasıl yankı bulduğunun saptanması amaçlanmıştır. Gazetede kullanılan dilin, dönem yazarlarının temayülüne uygun bir biçimde klasik nesir üslubuna kıyasen sade olduğunu, çoğu yazıda ağdalı üsluptan kaçınıldığı söylenebilir. Yer yer ise konunun gereği olarak ali ve ağdalı üsluba geçiş yapılan metinler yer almıştır. Türk dili üzerine fikir yürütülmüş yazıların hepsinin tek bir kalemde, 505 rumuzlu kişinin elinden çıktığı saptanmıştır. 505'in görüşleri incelendiğinde, Türkçenin salahiyeti için bir gramer oluşturulmasını, yabancı dillerden alınacak sözcüklerin sınırını temin edecek bir lugat yazılmasını, bu kelimelerin Türkçede hangi manada ve şekilde kullanıldıklarının tespit edilmesini, örnek teşkil edecek mensur yazılardan müteşekkil bir antoloji neşredilmesini ve Türkçeye mahsus bir belagat kitabı yayımlanmasını teklif etmesi hesaba katıldığında sıklıkla referans verdiği Nâmık Kemâl'in dil ile ilgili görüşlerinden etkilendiği ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan Hüseyin Vecdî'nin devrin aydınlarının eleştiriye karşı teşviklerini gazeteye taşıdığı, bizzat bazı parçaları dili ve üslubu itibarıyla tenkit ettiği tespit edilmiştir. Yayımlanan bir şiirin dili üzerinde yapılan kalem kavgasının merkezinde yine dille alakalı meseleler olması ise aynı şekilde ilgi çekicidir. Özellikle eleştirilerin eski üslubu devam ettirmek ve divan şairlerini taklit etmek gibi eski-yeni üzerinden cereyan etmesi oldukça dikkate değerdir. Sonuç olarak, Türk diline dair neşredilen makale ve tenkitlerin muhtevası incelendiğinde, dil üzerine tevcih edilmiş soru ve sorunların neredeyse tümüne değinildiği görülmektedir.

Karesi gazetesinin belirlenmiş bir konu çerçevesinde taranması ve gazete neşredilmiş yazıların incelemesi, belli bir zaman diliminde gündemi işgal eden bir meselenin merkez dışında nasıl yankı bulduğunu göstermesinin yanı sıra araştırmaya konu edilen vilayetin gizli kalmış ya da sesini yeteri kadar duyuramamış kalem sahibi kimselerin keşfedilmesine fırsat sunduğunu bir kez daha göstermiştir.

Buna binaen harf inkılabından önce neşredilmiş vilayet gazetelerinin günümüz Türkçesine aktarılmasından başka, gazetelerdeki yazarların kimliklerinin ve yazıların muhtevalarının belirlenmesine yönelik araştırmaların kültür tarihi açısından ehemmiyet arz ettiği yadsınmaz.

Kaynakça

- (01 Eylül 1886). Cülûs-ı meyâmin-menûs-ı hazret-i pâdişâhî. *Karesi*. 1.
- (13 Ekim 1886). Vilâyet evkâf muhasebeciliğinden. *Karesi*. 4.
505. (08 Aralık 1886). Bir zât tarafından gelen varakadır. *Karesi*. 2-3.
505. (22 Aralık 1886). Edebiyyât bendinden mâbaddir. *Karesi*. 2-3.
505. (29 Aralık 1886). Edebiyyât bendinden mâbaddir. *Karesi*. 2-3.
505. (18 Ocak 1887). Bir zât tarafından gönderilmiştir. *Karesi*. 2.
- A. Haydar (13 Nisan 1887). *Gazel*. *Karesi*. 3.
- Akyüz, K. (1979). *Modern Türk edebiyatının ana çizgileri: 1860-1923*. (3. Bs.). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Bakır, S. K. (2005). *Karesi gazetesindeki (1916-1917) edebi ve kültürel muhteva üzerine bir inceleme. (1-52 sayıları)*. [Yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Bayyigit, M. ve Polat, M. (Ed.) (2022). *Karesi Balıkesir'in ilk resmi gazetesi 1. dönem (1886-1888) – 1-2-3*. Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları.
- Birisi. (07 Mart 1888). Şükrân ve tenkîd. *Karesi*. 2.
- Enginün, İ. (2012). *Yeni Türk edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. (6. Bs.). Dergah Yayınları.
- Ervant Agaton Efendi. (02 Haziran 1886). İpek böceklerine dâir olan risâleden mâbad, usûl-i cedîd yanî Pastör usûlünce tohum tehiyyesi. *Karesi*. 2-3.
- Hacı Eminağazade Nuri. (7 Mart 1888). Manzume. *Karesi*. 2.
- Hüseyin Vecdî. (27 Ekim 1886). Sûret-i varaka. *Karesi*. 2.
- Hüseyin Vecdî. (03 Kasım 1886). Hüseyin Vecdî imzâlı varakadan mâbad. *Karesi*. 3-4.
- Hüseyin Vecdî. (17 Kasım 1886). Hüseyin Vecdî imzâlı varakadan mâbad. *Karesi*. 3.
- Hüseyin Vecdî. (24 Kasım 1886). Hüseyin Vecdî imzâlı varakadan mâbad. *Karesi*. 2-3.
- İskender, S. (2005). *Karesi gazetesindeki edebî ve kültürel muhteva üzerine bir inceleme (1886-1888)*. [Yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- İsmet. (04 Nisan 1888). Müdâfaa. *Karesi*. 1-2.
- Kaplan, D. Karesi gazetesinde yayımlanan Farsça şiirlerin muhtevası üzerine. Mehmet Bayyigit vd. (Ed.), *Geçmişten günümüze Balıkesir'in kültürel mirası 2* içinde (4-12). Palet Yayınları.
- Lane-Poole, S. (1888). *Turkey*. (2nd ed.). T. Fisher Unwin Ltd.
- Lane-Poole, S. (1999). Osmanlı edebiyatı. Mehmet Kalpaklı (Ed.). *Osmanlı divan şiiri üzerine metinler* içinde (41-47). Yapı Kredi Yayınları.
- Mehmed Ali. (28 Mart 1888). b.y. *Karesi*. 1-2.
- Polat, M. (2022). Balıkesir'in basın tarihinin dibacesi: Karesi gazetesi. M. Bayyigit vd. (Ed.), *Karesi Balıkesir'in İlk Resmi Gazetesi 1. Dönem (1886-1888) - 1* içinde (11-20). Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları.
- Receb Efendi. (29 Şubat 1888). *Gazel*. *Karesi*. 2.
- Receb Efendi. (21 Mart 1888). Biga sancağı tahrîrât müdürü muâvini rif'atlı Receb Efendi'den gelen varaka-i cevâbiyyedir. *Karesi*. 1.
- Sakar, E. (2023). Karesi gazetesi örneğinde tanzimat dönemi edebiyat anlayışının Balıkesir'deki yansımaları. M. Bayyigit vd. (Ed.). *Cumhuriyet'in 100. yılında Balıkesir'in kültürel birikimi edebi hayat* içinde (53-71). Palet Yayınları.
- Yazıcı, N. (1997). Karesi gazetesi penceresinden Balıkesir'de dini hayat üzerine bazı gözlemler (1916-1917). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(3-4), 105-130.

Etik kurul onayı

Bu araştırma, etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.